

NADGROBNI SPOMENIK M. VALERIJA SPERATA IZ VIMINACIJA.

Prije nekoliko godina nadjen je u srpskom selu Kostolcu, gdje je negda bio važni rimski utvrđeni logor i grad Viminacium, po prilici 1·50^m duboko pod zemljom medju razvaljenim zidovima, ogroman 2·00^m visok, 0·75^m širok a po prilici 0·19^m debeo, u tri komada razlupan mramorni spomenik. Gospodin Ignjat Weifert, koji ga je kupio i poklonio gimnaziji rodnoga si grada Pančeva, dao je ove ulomke umetnuti u sanduk i dobro učvrstiti hidrauličnim vapnom i željeznim prječakama, od kojih se jedna iznad napisa i na slici vidi. Tom su prigodom vapnom zamazane pukotine, koje su razstavljale pojedine ulomke kamena, te im se na našoj slici jedva tragovi poznaju. Na gornjemu kraju ove stele nalaze se udubine, da se u njima učvrste sada manjkajuća manja kamenita akroterija, a dolnja je strana kamena bila tako usječena, da se je kamen mogao okomito utaknuti u odgovarajuću četverouglastu udubinu drugoga horizontalno ležećega kamena.¹

Lice je kamena horizontalno razdijeljeno u četiri nejednako velika pojasa sa skulpturama i napisom, dočim je naličje kao obično ostalo prazno. U najgornjemu pojasu, koji zaprema po prilici jednu trećinu prostora, u dosta je uzkomu okviru nacrtana otmica Kore. Uzka pruga sa lovačkim prizorima dieli ovaj nacrt od ploče sa napisom, omeđjene sa obje strane po jednim polustupom korinskoga reda. Izpod ovoga trećega pojasa, kojemu je trebalo nešto preko jedne trećine celoga prostora, nalazi se mnogo uži sa skulpturama, koje prikazuju otmicu Europe i Dioskure sa njihovim konjima.

Najodličnije mjesto na spomeniku nije bez razloga zapalo nacrt sa otmicom Kore. Teško da bi se ljepše dalo izraziti čuvstvo pijeteta svojte za izgubljenim pokojnikom, nego uporabom ovoga krasnoga grčkoga mytha, u kojemu se tako rječito zrcali očajna bol i tuga za izgubljenom milom osobom. Medju figurama, izradjenim u visokomu reljefu, koje su sve okrenute s desna na lievu stranu, kao glavna se iztiče osoba posve gologa Hada, ledjima okrenutoga spram gledaoaca. Bradatu glavu, urešenu vrpcom u kosi, kojoj mu uvojcji padaju na lievo rame i ledja, bog je okrenuo na desnu stranu. Podignuta mu desnica horizontalno drži kentron mjesto patrećega ga žezla. Konjske uzde biti će da su pričvršćene na kolima, na koja je stao desnom nogom, trudeći se kako bi na njih podigao svoj plien, liepu Koru. Obuhvatio ju je iznad lievih bedara, te joj slabo koristi živo otimanje, u čemu je natrag bacila glavu, gornji dio tiela i noge. Mladaj božici, koju riese gusti uvojcji, kod toli žestoke kretnje spuznuo se je himation, koji joj

¹ Takov kameni podstavak od stele Valentinije Feste, našao je i darovao našem muzeju gosp.

Andrija Rakić, občinski načelnik u Topuskomu.

obavija još jedino donji dio nogu. U skrajnjemu se je sdvojenju uhvatila podignutom desnicom za glavu, ne mareći za liepe utješljive rieči otmičara, koji ju zalud nastoji umiriti. Hadova kola naliče na gornjoj strani letvom uriešenomu čamcu, rudo im se pojavljuje na donjoj strani, a imaju dva točka, od kojih se vidi samo lievi sa osam žbica, okrećući se oko veoma debele osovine. Kako su oba konja, kojim se glave vide s lica (de face), biesno poskočila i kako je Hades naglo od ostrag na kola stao, ova su se nadigla strmo spram prednje strane. Pred konjima stoji, okrenut spram gledaoca, Hermes sa krilatim petazom na glavi; kerykeion u ljevici mu naslonjen je na njegovo rame, a desnicom je božanski viestnik uhvatio uzde lievoga konja. Iz cieloga mu je držanja očito, da ta ljudina jedva može, da suzdrži vatreni bies ono par vilovitih konja. Tomu biesu po svoj prilici nije povoda dala zmija, koja podignute glave pred njima na desno puže, htonska životinja, koju ćemo redovito naći na nadgrobnom kamenju sa nacrtima Korinoga mytha. Dvie košare sa cviećem i voćem, jedna pod konjima, a druga izpred njih, sjećaju te, da je Hades zatekao Koru i njene drugarice kod branja cvieća (anthologije). Od Korine družbe vidimo na našem reljefu jedino Athenu, koja je desno do nje gotovo ukočeno stala. Glavu joj krije kaciga sa perjanicom, a lievo rame okrugli štit sa uzkim obodom naokolo i velikom gukom u sredini; desnica joj drži okomito na zemlju stavljeno koplje.

Figure ovoga veoma ukusno grupiranoga nacрта pune su života. Jedini kontrast čini Athena, koje kao da se, sudeći po njezinomu držanju, cieli događaj ni ne tiče. Očito je, da se ona ne misli protiviti otimanju, ali nam nije odmah u prvi mah razumljiv razlog njezine pasivnosti, koje na većini sličnih kompozicija na rimskim sarkofazima ne opažamo. Je li umjetnik kanio mythus predstaviti u smislu orphijske poezije: Athenu, koja se ne protivi otmici, jer i sama aktivno kod nje sudjeluje? Ili će biti da ju je sklonila na pasivitet pojava munje, kojom je otac bogova izjavio, da je sporazuman s odlukom, stvorenom u vieću bogova, da ima Kora biti Hadovom ženom.¹ Iz samoga našega nacрта pravoga razloga ne bi mogli ustanoviti, ali će nam ga protumačiti drugi spomenik. Na jednoj kalenskoj zdjelici Lucija Kanuleja² vidimo i Hada i Koru i Athenu u relijeftu kao na kostolačkomu kamenu, samo kao da je umjetniku, kada je rezao onu mušku osobu pred konjima, bio na umu Triptolem mjesto Herma. Pred Athenom jasno se vidi Zevsova munja, koja joj nalaže, da se okani otmičara. Oba ova nacрта izvedena od rimskih umjetnika pod uplivom su posve sličnoga shvaćanja priče. Dobna je razlika obijuh doduše velika — Kanulej iz Kala (Cales) radio je u drugoj polovini trećega vieka prije Isusa, a kostolački će spomenik biti skoro 400 godina mlađi —, ali kako je obima zajednička bitna misao, držim, da je moguće, da i jedan i drugi potiče iz jednoga te istoga praznora, stvorena možda pod uplivom Euripidove poezije u drugoj polovici V. ili u IV. vieku prije Isusa. Od velikih umjetnika, koji bi mogli bili stvoriti za dugo vrieme mjerodavan idealni nacrt, može se pomisliti samo na Praxitela, koji je po predaji tako vješto znao nacrtati τὴν ἑρμῆς ψυχῆς παράθη³ i na Nikomacha, slikara thebansko-attičke škole, koga su i stari pisci uvažavali kao jed-

¹ Euripidis Helena v. 1301.—1368.

² Foerster u *Annali dell' istituto* 1883. p. 66—75.

³ Diodor. exc. l. XXVI, 1.

noga od najboljih slikara.¹ Od Praxitela spominje Plinije² otmicu Persephone i Katagusu. To će valjda biti dvie razne grupe iz istoga mytha, koje nisu bile među sobom u savezu. Za Praxitelovu otmicu obćenito se misli, da je bila ograničena na glavnu grupu, Hada, kako se vozi na kolima sa ugrabljenom Korom. Kako likovi na novcima nekijh maloazijskih gradova, koji obično daju vjerne kopije glasovitih skulptura, nalazećih se u kojemu hramu dotičnoga grada, predočuju obično takodjer samo glavnu grupu iz Korine otmice, onaj bi nazor bio veoma vjerojatan. Gdje se je nalazila grupa Praxitelova nije doduše poznato, ali mogućnost nije izključena, da je bila u hramu karskoga grada Nyse, koji kao da je prvi započeo kovati novce sa grupom Korine otmice.³ O Nikomachovoj slici znamo samo, da je predstavljala otmicu Proserpine i da se je prije Plinijeve dobe nalazila u Minervinoj celli kapitolskoga hrama iznad aediculae Juventatis.⁴ Nema sumnje, da su umotvori radi svoje ženijalnosti i vještine priznatih umjetnika morali znatno uplivati na sve kasnije umotvore sa sličnim predmetom. Kod Rimljana, koji su u umjetnosti sasna ovisni od svojih grčkih učitelja, mogla je Nikomachova slika imati tim prije meritorni upliv, pošto se je još u prvo carsko doba nalazila u Rimu. Vjerojatno mi je s toga, da je ona onaj prazvor, iz kojega potiču svi oni mnogobrojni spomenici rimske carske dobe, a s njima i nacrt na kostolačkomu kamenu.

Kod potanje analize pojedinih detalja kostolačkoga nacrtu brzo ćemo se osvjedočiti, da ga nije izradio umjetnik, koji je nacrt sam koncipirao, već sasna obični klesarski majstor. Naravna razlika u veličini zrelih mužkih i mladjanijh ženskih figura sasvim je dobro iztaknuta, ali velikih pogriješaka ima u crtanju ekstremiteta. Dočim ruke svih osoba izgledaju, kao da su zakržljale, Hermove su noge izpale nenaravno debele. U mnogu je ruku manjkavo i izvedenje životinjskih likova. Uza sve iztaknute mane mora se priznati, da cjelina nacrtu čini veoma ugodan dojam, te da je klesar upotrebio svu svoju vještinu, da krasni uzorak, koji mu je služio, što vjernije kopira. Spomenute pogrješke u poslu, koji je izveden sa velikom pozornošću, samo se daju protumačiti, ako uzmemo, da klesar nije imao pred sobom modela već sliku ili risariju. Kod plastične reprodukcije nije pravo znao izraditi perspektivno skraćivanje svojega slikovnoga uzorka, te su mu stoga spomenute pojedinosti slabo uspjele.

Iz ovoga, kako mi se čini, jasno utvrđenoga slučaja dalo bi se naslućivati, da se u rimskim klesarskim školama nije uvijek radilo po plastičnim modelima, već da je često moralo biti u porabi svezaka sa crtežima, iz kojih si je klesar u praksi mogao izabrati ono, što mu je u pojedinomu slučaju trebalo. Prama prostoru, koji mu je na kamenu bio na raspolaganje, mogao je majstor takov uzorak modificirati, dodajući ili izpuštajući koju pojedinost. Potvrdu ovoga mojega nazora, koji mi se stvarno čini posve opravdanim, mislim da bi mogao naći sravnjivajući s našim nacrtom reliefe srodnih mu nadgrobniuh spomenika. Na većini nadgrobnooga kamenja izražena je samo glavna grupa, uz koju se kadkada pojavljuje po koja od

¹ Cic. Brut. 18, Plut. de mul. virt. praef., Plin. n. h. 35, 50.

² N. h. 34, 69.

³ Sr. Overbeck Demeter und Kora p. 651.

⁴ Plin. n. h. 35, 108.

ostalnih figura. Na kostolačkomu je reljefu više likova nego na ijednom od iste vrste, ali ipak nije nemoguće, da je na uzorku mogla biti još koja figura. Dalo bi se tu još pomišljati na Erosa, na kojega tu kadkada nailazimo, bilo gdje leti nad konjima,¹ bilo na kolima, gdje tjera Hadove konje.² Za Artemidu i Aphroditu, koje bi mogle biti nacrtane kao drugarice Korine kod anthologije, poznajem analognih nacerta samo na sarkofazima. Svih tih figura klesar na našem spomeniku nije mogao izvesti, jer u jednu ruku nije imao za njih dosta prostora, a u drugu je trebalo izbjeći pogrješki, da mu slika ne bude premnogim figurama i detaljima prenatrpana, kako to vidimo na većini reljefa na sarkofazima.

Otmica Kore veoma je zahvalan predmet za pjesnika i umjetnika, te stoga ni nije čudo, da je od klasičnih naroda preostalo mnogo literarnih i umjetničkih spomenika. Najpodpuniju radnju o njima napisao je Richard Foerster,³ a o važnijima govori J. Overbeck,⁴ koji je publicirao i slike ponajglavnijih spomenika.⁵

Pjesnici i umjetnici natječu se u usavršavanju najljepše priče darovitoga helenskoga plemena. Da joj u Ilijadi i Odiseji nema traga biti će po Foersterovom mnienju razlogom, što se slučajno nije pružila sгода, da se o njoj progori. Kora je tu u ostalom već žena Hadova. U Heziodovoj se Theogoniji⁶ pjeva o otmici već u dosta dotjeranom obliku. Za veliku starost priče govori, što je bila veoma rano po svim grčkim krajevima razširena, a služba Demetre i Kore na mnogim mjestima lokalizirana. Kod svečanosti Demetre i Kore, koje bi se priredjivale u jesen (αὐθόδος) i proljeće (ἄνοιδος), davale bi se mimične predstave, kojima je predmet bio uzet iz priče. Na glasu su bile slave u Eleusisu i Syrakusi. Rimljani, koji su sicilsku priču poprimili, iztiču veseli karakter syrakuških svečanosti.

Pričom o otmici i povratku Kore pokušao je grčki narod protumačiti prestajanje vegetacije u jeseni i njezinu pojavu u proljeću. Kora, kći neba (Zevsa) i zemlje (Demetre), koju je Hades oteo, u zemlju je metnuta i tamo živuća sjemenka, kojoj se kroz više mjeseci (u Grčkoj četiri) ne vidi traga; Kora, koja se povratila, da boravi uz svoju majku, proključala je sjemenka, što no će da procvate na zemlji.

Iz lokalnih legenda hramova, kojima se je tumačio povod utemeljenju jedinomu svetištu, razvila se je poezija hymna, pjevanih prigodom svećanih činova po Attici (Pamphos, t. zv. homerski hymnos i orphijski piev). Veliki athenski tragičari uveli su, kako se vidi iz sačuvana kora Euripidove Helene, u priči samo neznatne promjene, odgovarajuće theološkomu shvaćanju njihova vremena. Aleksandrinski pjesnici poprimeše sicilsko shvaćanje priče, a za njima se povedoše i Rimljani.⁷

Kod izradjivanja nacerta držali su se umjetnici shvaćanja suvremenih pjesnika, što monumentalna predaja — za grčku dobu dosta manjkava — potvrđuje. Poeziji hymna odgovarale bi tri arhajske terakote iz epizephyrskoga Lokrisa i

¹ Overbeck *Demeter und Kore* p. 644 br. 3.

² Overbeck *ibid.* br. 10. i 11.

³ *Der Raub und die Rückkehr der Persephone in ihrer Bedeutung für die Mythologie, Literatur und Kunstgeschichte.* Stuttgart 1874.

⁴ *Griechische Kunstmythologie III. Band IV. Buch. Demeter und Kora* p. 590—667.

⁵ *Atlas der griechischen Kunstmythologie Taf. XVII. und XVIII.*

⁶ V. 913. i sl.

⁷ Ovid *fasti* IV. 417—620.; *metamorph.* V. 346—661.

likovi dvijuh doljno-italskih vaza.¹ Euripid i pjesnici njegove dobe uplivali su na umjetnike mlađe attičke škole. (Praxiteles, Nikomachos), s kojima bi se mogle dovesti u svezu slikarije na 4—5 vaza i reljef na Kanulejevoj kalenskoj phiali.² Aleksandrinska i rimska poezija sa svojim varijacijama živa su slika i prilika brojnih spomenika, što no su služili za ures rimskih sepulkralnih spomenika („slikani nadgrobni nadpisi“). Foerster navodi u ovom razredu 58 sarkofaga, 11 komada nadgrobna kamenja i nekoliko drugih spomenika sa nacrtima iz Korine priče, od kojih se nijedan nije našao u grčkim predjelima.³

Nacrti na sarkofazima rimske carske dobe sastoje redovito od više ne baš najspretnije sbijenih kompozicija, koje obično ilustriraju jedan te isti mythos. Ovo neukusno izvedeno spajanje raznolikih nacrtu mythskoga sadržaja, pri čemu se ipak nije mogla postići liepo zaokružena cjelina,⁴ ušlo je u Rimu u modu u prvoj polovini II. vieka poslje Isusa. Strogo normiranih propisa o izboru pojedinih sastavina dakako da nije bilo, pa je klesar po volji mogao birati uzorke za pojedine samostalne dielove celoga nacrtu, kako su mu se najbolje sviđjali. I za razne dielove Korinoga mytha moralo je biti više priznato dobrih nacrtu, a to će valjda biti razlog onolikim razlikama u pojedinostima reljefa na sarkofazima. Medju nacrtima jasno se razabire po smjeru, u kojemu su figure poredane dva razreda, a u obilnijemu od njih četiri glavnija tipa. Usuprot bitnim razlikama u detaljima, drži Foerster da su ti nacrti, kojim svima služi temeljem sicilsko shvaćanje priče, postali iz zajedničkoga originala. Ovomu da odgovara njegov tip α sa 14 figura, na kojemu je nacrtana Korina otmica ($\acute{\iota}\sigma\pi\alpha\gamma\gamma\acute{\iota}$) i Demetrino tumaranje ($\tau\lambda\acute{\iota}\nu\tau\acute{\iota}$). Iz njega da se je razvio tip γ (sa 25 figura), na kojemu se je dodala anthologija, a varijiranjem jednoga i drugoga da su nastala ostala tri. Od potonjih da je tip ε doživio najviše promjena, tako da su na njemu pod uplivom orphijske poezije sve tri božice (Athena, Artemida i Aphrodita) nacrtane, kao da pristaju uz otmičara, i da su figure nacrtu okrenute na protivnu stranu. Čini mi se, da bitna razlika u shvaćanju priče i izvedenju nacrtu ne govori za Foersterov jedinstveni prauzorak. Po načinu crtanja nikako nije opravdana pomisao na Praxitela, Nikomacha ili drugoga kojega velikoga majstora. U najboljem bi slučaju mogla biti od kojega od njih scena otmice, dočim su ostale scene valjda bile predmetom drugih slika, kojim originale ne poznajemo. Za nadgrobne reljefe sa Korinom otmicom, misli Foerster, da su samo ekscerpti obilnijih kompozicija na sarkofazima. Ovo bi onda moglo biti vjerojatno, kada bi se dalo dokazati, da je koji od sarkofaga stariji od ovih nadgrobnihi reljefa. Obćenito se uzima, da jedan dio sarkofaga potiče iz konca II. vieka poslje Krista, a većina da je izradjena u III. vieku. Kostolački reljef, koji Foersteru nije bio poznat, jer dosele još nije bio publiciran, s epigrafskih je razloga morao biti načinjen u doba cara Hadrijana, kako ću to dalje dole nastojati da dokažem. Stoga ne može biti o kakovoj ovisnosti njegovoj od kompozicija na sarkofazima ni govora. Ovisnost nadgrobnihi reljefa od onih na sarkofazima čini mi se u ostalomu i stoga dosta nevjerojatnom, što na potonjima nigdje ne nalazim traga onoj zmiji pred

¹ Overbeck *ibid.* p. 591—595.

² Overbeck *ibidem* p. 595—607; *Annali* 1883. p. 66—75.

³ Overbeck *ibid.* p. 607—658.

⁴ Gđjekoja se je figura morala dva puta nacrtati.

Hadovim konjima, koja je cijeloj seriji nadgrobnih spomenika karakteristična. Običnomu klesarskomu radniku, koji se je kod reprodukcije sliepo držao uzorka, ne mogu imputirati toliko samostalnosti u invenciji, da bi ma kakov detalj sam dodao, već bi mi se prije dalo vjerovati, da je dosta toga izpustio. Čudno bi mi se činilo, da su se svi ti klesari sami sjetili, da taj detalj treba umetnuti. I među nadgrobnim reljefima opažamo po smjeru, u kojemu su figure poredane dva razreda. Kostolačkomu je reljefu donjekle srodan samo onaj iz Pighianskoga kodeksa (fol. 46), kojemu danas više nema traga. Na jednomu i drugomu okrenute su figure na lijevo, ali su razlike u izvedenju pojedinosti veoma velike.

Po svemu tomu mogla bi dakle jedino biti opravdana izreka, da su obim vrstima spomenika služili slični uzorci, koje su razni umjetnici tečajem vremena stvorili po istomu izvoru, literarnoj predaji. Moguće je, da se je kasnijih umjetnika osobito dojmila kakova vrstnija umotvorina, što se je i u njihovim djelima izražavalo. Je li na njih tako djelovala Nikomachova slika, koja je već u drugoj polovini I. vieka bila propala ne znamo, ali se mora priznati, da je lahko moguće.

Uzka pruga sa figurama izpod opisanoga glavnoga nacerta ima samo dekorativnu svrhu, što se jasno iztiče površno izradjenim malenim figurama u ploho-rezbi (bas-relief). Mogli bi ju smatrati: frizom (partom) uriešenim arhitravnim balvanom, koji leži na ona dva polustupa, s obje strane plohe s napisom. Na nacrtu dva su, kako mi se čini samostalna lovačka prizora sa figurama, okrenutim na lijevu stranu. Četiri stabla (topole ili ciprese), poredana u ponješto nejednakoj udaljenosti jedno od drugoga, tipična pojava na lovačkim slikama rimske dobe¹ označuju šumski predjel. Na desnomu dielu nacerta bježi prama sredini jelen — kako se čini sa četiri paroška — pred ogromnim lavom silne grive, koji ga progoni. U prizoru na lijevoj polovini opažamo mušku figuru, odjevenu kratkim hitonom do kukova, koja u desnici drži nekakav gore na način srpa zavinuti instrumenat. Lovac kao da je izašao iz zaklona, označena nakrivljenim stablom. Osvrćući se trči na lijevu stranu k' jednoj životinji, koja je pala na prednje noge. Pod njom leži odrubljena joj glava sa kratkim rogovima (srna?). Iza ulovljene na stražnje se je noge osovila druga bježeća životinja sa dugim nerazdijeljenim rogovima (koza).

U starim piscima o lovu nigdje nisam našao spomena porabi srpolikih sprava na lovu. Xenophon² spominje $\delta\epsilon\pi\pi\alpha\lambda\lambda\alpha\sigma$, kojim se je sjeklo granje, da se s njim začepi luknje pod mrežama i oko njih ili da se posieče motka, na kojoj bi se ulovljena divljač kući nosila. Da mogu služiti za navedene svrhe, morali su ovi srpovi sastojati od jakoga komada željeza te imati oblik t. zv. $\mu\acute{\alpha}\lambda\lambda\alpha\lambda\alpha\sigma$, koja je još i danas u Lykiji u porabi. Taj instrumenat ima frapantnu sličnost sa onom spravom u lovčevnoj desnici, a tko ga je kada vidio, biti će uvjeren, da je mogao biti veoma pogibeljan za neoprezno srnče, koje bi se u zasjedi čekajućemu lovcu preveć približilo. Sprava veoma slična onoj na našem reljefu nalazi se u sbirci bronsa muzeja u Karlsruhe, ³ te držim, da se je u tomu komadu sačuvao oblik antiknoga lovačkoga in-

¹ Sr. Ludolph Stephani u *Compte rendue* 1872.   ² Kyn. 2, 9.

II. 1 i 2.

³ K. Schumacher Beschreib. der Samml. ant.

Bronzen. p. 149. Tabla XIV. 56.

strumenta, kojemu se poraba vidi na kostolačkomu reljefu.¹ Naš je lovac upotrebio sgodu, kada se je njegovom zaklonu kraj uzkoga puta kroz guštaru, kojim divljač obično prolazi, domakla žrtva, te joj je s tim oružjem nepoznata imena odsjekao glavu, a sada se žuri, ne bi li ga ista sreća poslužila i kod one druge životinje, što je pred nekakvom na nacrtu nenaznačenom zaprekom (možda mrežom) u propanj skočila.

Na nadgrobnim spomenicima dunavskih pokrajina rimske države veoma su se rado lovački prizori kao uzgredni ures rabili, dočim tomu ne nalazim analognih primjera u poranjskim zemljama i drugdje. Iz Panonije poznajem dva veoma slična spomenika, valjda takodjer iz prve polovice II. vieka, koji imaju prizora slične naravi na istome mjestu. Jedno je nadgrobni spomenik centurijona M. Herennija Valenta iz Vinkovaca, sada kao dar mojega prijatelja umirovljenoga profesora Josipa Riesla u narodnomu muzeju,² a drugi P. Titija Finita i njegove žene, Jucunde iz Beča, sada u tamošnjem dvorskom muzeju.³ Npubliciranih sličnih spomenika vidio sam u lapidariju beogradskoga muzeja, a biti će ih više i drugdje. Na neobjelodanjenomu reljefu Aurelija Simplicija u Mitrovici klesar je izradio psa, koji progoni zeca, ali su ove životinje razdijeljene jedna od druge grupom žrtvujućih osoba. Čini se, da je natjeravanje ovih životinja sa zlokobnom po zeca prognozom imalo simbolično značenje. Običaj metati ovaj prizor na sepulkralne spomenike veoma se je dugo sačuvao, te nalazimo ove životinje još i na muzejskom sarkofagu kršćanke Severille iz Siska (po prilici V. stoljeće).

Ostavljajući čitanje i tumačenje napisa za konac ovoga opisa, prelazim na treći pojas sa skulpturama predočujući otmicu Europe, koji se nalazi na donjemu dielu kamena. Na nacrtu, oko kojega nema nikakova okvira, vidimo ne posvema u sredini već više na lievo božanskoga bika, gdje trči na lievu stranu. Na njemu leži Europa, pričešljane i u sredini razdijeljene kose, okrenuta licem spram gledaoca. Desnicom se je uhvatila za lievi bikov rog, dočim joj ljevica drži od vjetra nad glavom naduhani himation, što joj pokriva još samo desnu nogu. S obje strane ove grupe stoje okrenuti spram glavnoga nacрта Dioskuri, kojim je rudasta kosa pokrivena sa karakterističnom im kapom (pilos). Odjeveni su jedino hlamidom, nad desnim ramenom pričvršćenom. Desni Dioskur, uprt o desnu nogu, pred koju je lieva neprisljano postavljena, drži u ljevici na rame naslonjeno koplje, a desnicom uzde iza njega stupajućega konja. Njegov brat na protivnoj strani, koji je od svih figura najviše trpio, poradi simetrije je zauzeo baš protivnu analognu poziciju. Na nijednomu od dosele poznatih spomenika iz Europinoga mytha⁴ ne nalazimo Dioskure u savezu sa otmicom Europe. Sa dva razloga njihova je prisutnost posve opravdana. U jednu su ruku Dioskuri čuvari putujućih po moru, a bik je po priči preplivao sa svojim krasnim bremenom more, da se sustavi na otoku Kreti. U

¹ Jednakim se orudjem brani Aktaeon od svojih pasa na slici vaze (kratera) barona Beugnota u Monumenti dell' istituto II. Tabla VIII. Sr. Schöne u Annali 1870. p. 347.

² Viestnik XIV. p. 33 i sl.

³ Mittheilungen der Central-Commission 1888. p. 276.

⁴ Sr. Ludolph Stephani u Comptes rendus 1866. p. 79 i sl.: O. Jahn u Denkschriften der Wiener Akademie XIX. 1870 p. 1-54 i Overbeck Kunst-

drugu ruku kao siderični bogovi (jutarnja i večernja zvijezda) označuju ovi božanski momci izhodište i kraj događajaja, odnosno doba, kada se je dogodio. To se nije moglo ljepše iztakući nego kako je to umjetnik učinio, koji je naš nacrt komponirao, podielivši ih simetrički na obje strane glavnoga nacerta, čime je izraženo, da i oni bdiju nad sretnim uspjehom pustolovine oca bogova.

Napis spomenika urezan je na pomno izgledjenoj plohi. Korintski polustupovi, koji su sa obje strane toga prostora, imaju surovo izradjene kapitule, nekanelirana gore sve to tanja debla i jednostavne baze. Napis glasi: D(is) M(anibus) M(arcus) Val(erius) Speratus, vet(eranus) leg(ionis) VII. Cl(audiae), ex b(ene) f(iciario) co(n) s(ularis), dec(urio) m(unicipii) A(elii) V(iminacii), praef(ectus) coh(ortis) I. Aq(uitanorum) vet(eranae), v(ixit) a(mnos) LV., o(biit) in Britt(annia). Lucia Afrodisia coniugi b(ene) m(erenti) et sibi vivae posuit.

Prvo što mora čovjeku upasti u oči je posve neobična karijera pokojnikova, kojoj se dosele nije para našlo. Speratus je bio veteran sedme kladijske legije, koja je od g. 68. stajala u gornjoj Meziji, te kao beneficiarius bio dodieljen konzularskom legatu te provincije. S tim činom umirovljen naselio se je u municipiju Aelium Viminacium, kojemu je bio i dekurijom.¹ Kako se je kod podjelivanja municipalnoga prava, gradovina redovito dao i pridjevak po obiteljskomu imenu onoga cara, koji im je to pravo podielio, mogao ga je municipium Aelium Viminacium dobiti samo od cara P. Aelija Hadrijana (117—138) ili njegova nasljednika T. Aelija Antonina Pija (138—161). Da znademo tribus, kojoj je grad pripadao — Hadrijanova je tribus Sergia — za sigurno bi znali, koji je od njih dvojice podigao ovu vojničku naseobinu (canabae) na municipij. Čini mi se, da su razlozi, koji govore za velikoga organizatora Hadrijana, odlučni. Tu je spomenuti aelijski pridjevak, tu je skoro izvjestna vjerojatnost, da je Hadrijan bio u ovom važnomu utvrđenomu logoru, kada je posjetio Meziju i Daciju, tu je nadalje i ta činjenica da je — valjda istom prigodom — podielio baš on municipalno pravo i drugim mjestima dunavskih provincija. Protiv toga da bi aelijsko ime Viminacija moglo poticati od Antonina Pija govori osim drugih razloga i ta okolnost, da je isti veoma riedko rabio obiteljsko ime svoga poodima, a kao car gotovo nikada.²

Na viest, da su Roxolani provalili u Daciju, doleti novi car Hadrijan koncem god. 117. iz Orijenta na Dunav i sakupi u Meziji, kojoj je glavnim branikom bio utvrđeni logor u Viminaciju, jaku vojsku, s kojom je rat brzo i sretno svršio. Njegovu prisutnost u Meziji i Daciji spominju Spartianus³ i Dio Cassius.⁴ Vjero-

¹ Zastupnike i magistrate municipija Viminacija spominju i drugi napisi:

C. J. L. III. 1654 dec., quaest. mun. Ael. Vim., ob honorem dec.

1655 . . . ati Restituti de[c. et ponti] ficis mun. Ael. Vim.

Telesphorus aug(ur) mun. eius[dem]

8102 C. Severus Valens, dec. et quaest. II munic. Ael. Vim., ob hon.[d]e[ur]. po[s].

8127 L. Lucil. [L. fil. Herculanus, dec. aedil. mun. Ae[l] Vim.

8128 Sec. Val. Val., dec. mun. Ael. Vim.

8129 (= 6309) L. Quesidio C. filio Praesenti . . . dec. [mun.] Vim.

(?) Lucif[o] Regulino II vir(o) q(uin) q(uennali) mu[n].

Aurel. Floro q. q. muni. Vim.

² Izporedi *Mommsen*. Die römischen Lagerstädte ³ Hadr. 6.

u *Hermes* VII, p. 299 i sl.

⁴ LXVIII, 13, 6.

Nadgrobni spomenik iz Kostolca u Srbiji.

jatno je, da se na nju odnosi počastni napis, koji je u Sarmizegethusi, glavnom mjestu Dacije koncem g. 117. njemu na čast podignut,¹ a nedvojbeno ju utvrđuju novci sa napisima: *Adventus aug(usti) Moesiae*,² *Exercitus Moesiacus*,³ *Exerc(itus) Dacicus*⁴ i *Exercitus Dacicus*.⁵ Zabavljen važnim i nuždnim poslom organizacije tamošnjih prilika car je na donjenu Dunavu boravio još početkom god. 118., ali početkom kolovoza već je bio u Rimu.⁶

Prigodom ovoga svojega boravka u Meziji imao je Hadrijan valjda prilike osobno upoznati veliku sposobnost izsluženoga vojnika M. Valerija Sperata, koji je u novo osnovanomu municipiju Viminaciju postao dekurijonom. Jedino ako uzmemo, da se je samomu caru svidio taj čovjek, koji je u svojoj prvoj službi dotjerao samo do konzularovoga beneficijarija, možemo razumjeti izvanrednu njegovu karijeru, kojoj će se u rimskom svijetu teško ikada naći analogan primjer. Najviše što je takov čovjek nizka roda mogao uz najpovoljnije prilike postići, bilo bi, da je postao centurijon. Uzmemo li, što je najvjerojatnije, da na napisu nije izpušten ni jedan stepen njegove karijere, da dakle nikada ni nije bio centurijonom, to se ovaj iznimni slučaj može jedino shvatiti kao osobito odlikovanje od careve strane. Car je tako promaknuo izvanredno sposobna i pouzdana čovjeka kojega je dobro upoznao prigodom svoga boravka u Meziji, kada mu se je isti prije polazka stavio na raspolaganje. Vjerojatno je, da je Speratus, polučivši vitežki čin, stupio kao primipilar u osobnu službu carevu, bilo to prigodom povratka careva iz Mezije u Rim, bilo prije polazka njegova na britansku ekspediciju. Na toj mu je vojni car podielio izpražnjenu prefekturu prve akvitanske veteranske kohorte koju su čast mogli obnašati samo ljudi viteškoga čina.

O akvitanskim kohortama, kojih je svega bilo šest — I. *Aquitanorum veterana*, II., III. i IV. *Aquitanorum*, te I. i II. *Aquitanorum Biturigum*⁷ — pisao je Hübner (*Exercitus Britannicus* u *Hermesu* XVI. p. 561). Od toga se je vremena našlo nekoliko spomenika, koji njegove nazore dielom nadopunjuju, a dielom bitno mienjaju. Iz šest se vojničkih diploma može ustanoviti gdje su između god. 74. i 134. bile one dvie akvitanske kohorte sa brojem I., od kojih jednu (*COH. I. AQVET*) spominje kostolački napis. Godine 74. obje se nalaze pod Cn. Pinarijem Cornelijem Clementom u Germaniji;⁸ g. 82. je coh. I. *Aquitanorum*, kojoj je onda bio prefektom M. Gennius M. f. Cam. Carfinianus, u Germaniji pod Q. Corelijem Rufom;⁹ godine 90. i I. *Biturigum* i I. *Aquitanorum veterana*, kojoj je prefektom M. Arre-

¹ C. I. L. III. 1454.

² Cohen *monn. imp.* II.² p. 112. br. 72.

³ Coh. II.² p. 153 br. 554.

⁴ Coh. II.² p. 154 br. 557—561.

⁵ Coh. II.² p. 157 br. 571.

⁶ Izporedi *Dürr* Die Reisen des Kaisers Hadrian p. 16. i sl.

⁷ Akvitanski pridjevak bituriških kohorta samo se jedanput spominje (D. IX.). Inače redovito glasi službeni naziv cohors I. *Biturigum* [D. LXXIX., diplom iz Neckarburkena (Zankohorte *L. Valerio L. f. Pudenti Ancyr(a)*).

genmeister u Limesblattu 3), C. I. L. III. 4203, na napisu pločice iz Langenhaina u Heskoj (Zangenmeister u Limesblattu br. 1 pag. 23) i valjda D. XXVII.]. Praef. coh. II. *Bituricum* kojoj inače nigdje više nema spomena, spominje napis iz Mainz (Bramb. 1120).

⁸ C. I. L. III. p. 852 Dipl. XII. (IX.) iz Siktora u budimpeštanskomu muzeju.

⁹ C. I. L. III. p. 1960 Dipl. XIV. (LXVIII.) iz Debelca u Bugarskoj, izdan *ex peditibus* iste

cinus Gemellus, stoje pod Javojenom Priscoom u gornjoj Germaniji;¹ g. 116. je I. Aquitanorum, te valjda i I. Biturigum, kojoj na sačuvanom ulomku nema imena, pod Kan . . . . u gornjoj Germaniji;² godine 124. je I. Aquitanorum pod Platorijem Nepotom u Britaniji;³ godine 134. napokon opet su obje — I. Aquit. [veter.] i I. Bitur. — pod Claudijem Quartianom u gornjoj Germaniji.⁴

Ovi spomenici svjedoče, da su cohors I. Aquitanorum veterana⁵ i cohors I. Aquitanorum Biturigum, koja se od g. 90. nazivlje samo cohors I. Biturigum bez akvitanskoga pridjevka⁶ između g. 74. i 116., te onda opet barem od g. 134. stajale u Germaniji i to u gornjoj pokrajini toga imena.⁷ Za veteransku kohortu znamo, da je tu u I. vieku imala i ciglane.⁸ Diplom XXX. javlja, da je g. 124. jedna od njih bila u Britaniji. Da je to bila cohors veterana, bilo bi već stoga vjerojatno, što ona druga ne nosi više akvitanskoga imena. Sada to utvrđuje kostolački napis, spominjući smrt njezinoga prefekta M. Valerija Sperata u Britaniji. Speratus je po svoj prilici umro ili poginuo prije, nego što su dovršeni poslovi na Hadrijanovu bedemu, kod kojih je ova kohorta sudjelovala, pošto napis iz Procolicije,⁹ koji se na te poslove odnosi, spominje drugoga prefekta.

Veoma ozbiljni događaji prinudiše Hadrijana, da je po prilici s proljeća g. 122. sam pošao u Britaniju.¹⁰ Čini se, da su Briganti navalili na logor u Eboraku i sasjekli tamošnju legio VIII. Hispana, kojoj nestaje spomena skoro iza g. 108. U vojsci, što ju je car sobom poveo, bila je leg. VI. victrix, do toga vremena stacionirana u Veterâ, koja je imala da zamieni izgublenu britansku pukovnicu, tri odjela po 1000 momaka od španjolske leg. VII. gemina i obijuh gornjoger-manskih VIII. aug. i XXII. primigenia,¹¹ kojim je bio zajedničkim zapovjednikom Pontius Sabinus, te pripadajuće auksilijarne kohorte i ale. Da se je na ovoj vojni upotrebio razmjerno velik broj potonjih četa, svjedoči diplom od g. 124., koji sam već spominje 6 ala i 21 kohortu. Stalna britanska vojska sastojala je od dvijuh legija, II. aug. i XX. Valeria victrix, koje nisu stradale od brigantske navale, sa pripadajućim pomoćnim četama. S ovolikom je vojskom car mogao pokrajinu brzo umiriti, ali da joj osjegura sjevernu medju i da se uzmognu stalno obuzdati samo prividno pokorena plemena sjeverne Englezke, dade Hadrijan sagraditi 80 milja dugi učvršćeni bedem, koji se je prozvao njegovim imenom.¹²

Na britansku je vojnu pošla i cohors I. Aquitanorum veterana, dočim su ostale akvitanske i bituriške kohorte ostale u Germaniji. Je li u obće u Britaniji

¹ C. I. L. III. p. 1965 Dipl. XXI. (LXXIX.) iz Mainza, sada u muzejima u Mainzu i Wormsu, podijeljen *equiti* (cohortis veteranae) *Mucapori Iptacentis f. Thrac(o)*.

² C. I. L. III. p. 870 Dipl. XL. (XXVII.) iz Wiesbadena.

³ C. I. L. III. p. 872 Dipl. XLIII. (XXX.) iz Stanningtona, sada dielom u Londonu.

⁴ Diplom iz Neckarburkena sada u muzeju u Karlsruhu, izdan od Zangenmeistera u Limesblattu 1893. br. 3. p. 68 i sl. i C. I. L. III. p. 1979 Dipl. L.

⁵ D. IX., LXVIII. (?), LXXIX., XXVII. (?)

⁶ Dipl. IX., LXXIX., XXVII. (?) i Limesblatt 1893. p. 68.

⁷ D. LXXIX., XXVII., Limesblatt.

⁸ Brambach 1417 d. iz Friedberga i 1422 b. iz Arnsburga u porajnskoj Heskoj.

⁹ C. I. L. VII. 620 a.

¹⁰ Fronto p. 217; Spartian. 5.; izp. Juvenal. 14, 196 i novce kod Cohena II.² p. 109 br. 28 i p. 153 br. 555. i 556.

¹¹ Izp. C. I. L. X. 5829.

¹² Izp. Mommsen Röm. Gesch. V. p. 169 i sl.

došlo do okršaja, u kojemu bi njezin prefekt pao, neda se iz riečih kostolačkoga napisa „o(biit) in Britt(ania)“ zaključivati. Nevjerojatno i nemoguće baš ne bi bilo. Osim spomenutoga diploma i kostolačkoga napisa spominju prisutnost njezinu i dva napisa, koja su u Britaniji nadjena. Jedan je na kamenu iz Deve, štono ga je posvetio Martu Q. Sittius Caecilianus, praef. coh. I. Aquitano(rum),¹ drugi je ulomak iz Procolicije, sedme štacije na bedemu,² iz kojega doznajemo, da je direktno sudjelovala kod poslova oko utvrde limesa. Dugo ova kohorta na nikakav način nije ostala u Britaniji,³ jer je već g. 134 opet dodijeljena gornjogermanskoj vojsci.⁴ Stoga ne može više biti izpravno ono, što je Hübner negda⁵ na temelju nedostatnoga materijala utvrdio, da je naime ova akvitijska kohorta zajedno sa ostalim u vojničkomu diplomu od g. 124. spomenutim odjelima pripadala prvobitnoj okupacijonoj vojsci, te da je samo njeko vrijeme stajala izvan Britanije. Meni se čini, da je danas posve sigurno, da je ova kohorta pripadala gornjogermanskoj vojsci, jer je u Germaniji od g. 74.—116., te onda opet g. 134., pa da je samo oko g. 122. došla u Britaniju, gdje se je još g. 124. sigurno nalazila, da sudjeluje u ratu i kod utvrde limesa.

O dvijema akvitijskim kohortama sa brojem I. osim spomenutih podataka malo se što znade. Vojnici jedne, i to valjda prve veteranske, spominju se na dva napisa iz Dalmacije dobe iza Hadrijana.⁶ Akoprem se pokojnici nazivlju milites a ne veterani, kako su obojica veoma dugo služila, prije će se u ova dva slučaja morati pomišljati na obskrbu izsluženih vojnika, nego na privremeni boravak koje akvitijske kohorte u Dalmaciji.

Kao pripadnike obijuh napomenutih kohorta spominju još napisi po jednoga praefectus cohortis primae Bituri[g]um (Tarraco C. I. L. II. 4203); praef. coh. I. Aquitanor. equit. (Ferentinum C. I. L. X. 5831); trib. coh. I. Aquitanicae g. 240. (Roma C. I. L. VI. 2131); jednoga vojnika ex cho. Aquit., rođena u Valenciji — valjda sardinskoj (Caralis C. I. L. X. 7596).

Vraćajući se kostolačkome spomeniku valja mi još spomenuti, da je taj kenotaf (spomenik za mrtvaca, koji nije u tomu grobu bio zakopan) dala načiniti pokojnikova supruga Lucia Afrodisia, po imenu sudeći libertinka grčkoga porijekla, koja je iza odlaska svoga muža ostala u novoj im postojbini Viminaciju.

Premda mislim, da mi je pošlo za rukom, da prilično sigurno ustanovim dobu, u koju Speratov spomenik spada, valja mi ipak računati i s tom mogućnošću, da „tobožnji“ hronologijski podatci našega napisa samo slučajno pristaju na Hadrijanovu dobu. Terminus ante quem i u tomu slučaju ne može biti prije početka Hadrijanova vladanja, pošto Viminacium prije nije bio municipium. Terminus post quem opet mora biti doba, kada je ovaj municipium dobio naslov

¹ C. I. L. VII. 176.

² C. I. L. VII. 620 a. . . . coh. I. Aquit . . . fecit . . . io Nepote [praef(ecto)].

³ Poznajemo joj sada tri prefekta za vrijeme boravka u toj provinciji.

⁴ Limesblatt 1893 p. 68.

⁵ Hermes XVI. p. 559.

⁶ Nadgrobni napis iz Spljeta C. I. L. III. 2053. (Tarcho Tarbunnis f., mil. coh. Aqu. ann. X L V. stip. XXV., dom. Camu[oduni]) i nadgrobni napis iz Čitluka C. I. L. III. 9760 (Burrius Betuloni f. Trebocus, miles cho Aquitanorum, annorum LV, stip. XXIX.).

kolonije.¹ Za drugi gornjomezijski logor Singidunum znamo, da je u doba Septimija Severa još bio municipijem,² a vjerojatno mi se čini, da su oba grada u časti istodobno promaknuta bila.

Kao koloniju, koja je dapače imala pravo kovati novce, nalazimo Viminacium počam od cara Gordijana III. (vl. 238—244). Na naličju (reverzu) većega diela³ viminacijskih novaca izražena je ženska figura, okrenuta spram gledaoca, kadkada sa dva bojna legijska znaka u rukama, na kojima su napisani brojevi (III. i VII.) obijuh gornjomezijskih legija. Desno od figure, koja bi mogla biti personifikacija pokrajine Mezije, stoji lav, a lijevo od nje bik. Ove životinje biti će u nekoj svezi sa obim legijama, bilo da su to bili znaci, koje je koja od njih nosila na svojoj zastavi (a to mi je vjerojatnije), bilo da se je tim životinjama simbolički htjelo iztaknuti jakost legija, koje brane provinciju. Na naličju novaca stoji napis: P(rovinciae) M(oesiae) s(uperioris) col(onia) Vim(inacium). Ispod figura redovito nalazimo datum, koji počima sa AN·I, te ide do AN·XVI,⁴ tako da

Gordianus III. bilježi AN·I—V. (240—244)

Philippus pater, Otacilia i Philippus filius AN·V—VIII (244—248)⁵

Decius, Etruscilla, Herennius Etruscus i Hostilianus⁶ AN·XI—XII (250—251)

Gallus i Volusianus AN·XII—XIV (251—253)

Aemilianus AN·XIV (253)

Valerianus, Mariniana (diva) i Gallienus AN·XV i XVI (254 i 255).

Izvan svake je sumnje, da ta data nisu ništa drugo, nego aera kolonije, te je po tome jasno, da je Gordijan III. godine 240. podielio Viminaciju naslov kolonije. Schillerovo mnijenje (Röm. Gesch. I. p. 799), da se je to tek godine 242 dogodilo, kada je car valjda grad posjetio, oprovrgavaju novci, koji svjedoče da je Viminacium za Gordijanove vlada bio više već 4 godine kolonijom, tako da godinama I.—V. gradske aere odgovaraju po prilici godine 240—244 poslie Isusa. Kanitzovo mnijenje (Röm. Studien in Serbien p. 16 u Denkschriften der Wiener Akademie

¹ Razne funkcijonare kolonije spominju napisi

C. I. L. III. 1474 (Várhely) Aurel. Constantio eq. r. dec(urioni) col(oniae) Vimin. vixit annis VI.

C. I. L. III. 8102 (Smederevo) . . . . dec., aedil. col. Vim.

C. I. L. III. 8130 (Kostolac) . . . . ? Trofi]mas, aug (ur co[l. Vim.].

² C. I. L. III. 10.495. i 10.496. (Buđim) . . . . dec. col. S[e]pt(imiae) Aq(uinci) item dec(urio) m(unicipii) Sing(iduni).

³ Na Gordijanovim novcima ima i mužka pred oltarom stojeća žrtvujuća osoba, a na novcima starijega Philippa Nika.

⁴ Godine 255. ili 256. oduze Gallienus Viminaciju pravo kovanja, koje je uzkratio skoro svim gradovima rimskoga carstva izuzevši Aleksandriju i 3—4 maloazijska grada.

⁵ Iza godine VIII. nastaje praznina. Dosele nije nijedan novac sa AN·X sigurno ustanovljen, dočim oni iz drugih godina nisu riedki. Tomu nalazim tumača u neredu, koji je baš u Meziji zavladao prije nego što je

postao Decius carem (Pacatianus) i odmah iza toga. Biti će dapače da je Viminacium g. 249. za odsutnosti rimske vojske, koja je krenula u Italiju, pao u ruke barbara (Gota ili Karpa). Stoga se te godine nije ondje ni moglo kovati.

⁶ Na novcima Hostilijana, kojega je Gallus priznao suvladarom, još nalazimo i g. XIII. (252). Hostilijan je uskoro umro od kuge, možda još koncem godine 251, ali su kalupi već bili rezani i novac se je kovao prije nego je viest o smrti stigla u Viminacium.

XLI. 1892), da je Hadrijan podielio Viminaciju pravo kovanja novca, sasvim je neizpravno. Takovih se novaca dosele nije našlo, a niti neće, kada ih nikada nije ni moglo biti.

Po postignutim podacima mogao je M. Valerius Speratus biti dekurijom aelijskoga municipija Viminacija samo između godina 118—239, njegov bi dakle spomenik mogao spadati najkašnje u prvu polovicu III. vieka, ali svi nas gore napomenuti razlozi pute na to, da je sigurno stariji i da je gotovo sigurno podignut u Hadrijanovo doba.

Dr. Josip Brunšmid.